

A korai nyelvi fejlődés új vizsgálóeszköze, a MacArthur-Bates Kommunikatív Fejlődési Adattár (KOFA) bemutatása és validitási vizsgálata

KAS BENCE – LŐRIK JÓZSEF – SZABÓNÉ VÉKONY ANDREA –
KOMÁROMINÉ KASZIBA HENRIETTA

benkas@barczy.elte.hu, lorikfpeteny@t-online.hu, avekony@t-online.hu,
kheni79@freemail.hu

Absztrakt

A MacArthur-Bates Communicative Development Inventories (CDI) szülői beszámolón alapuló korai nyelvfejlődési vizsgálóeljárás, melynek magyar adaptációját az indokolta, hogy korábban nem létezett magyar nyelvű, a korai nyelvi fejlődést és annak késését/zavarait felmérő teszt. Jelen cikk első részében bemutatjuk a nyelvi fejlődés késése és a nyelvfejlődési zavarok kapcsolatát, kiemelve a nyelvi késés korai felismerésének jelentőségét, majd bemutatjuk a CDI magyar formáját. Miután az eljárás közvetve – a szülő válaszain keresztül – méri a gyerek teljesítményét, szükségesnek tartottuk ellenőrizni a szülői válaszok megbízhatóságát. E célból két érvényességi vizsgálatot végeztünk, melyek a szavak és grammatikai morféimák tekintetében is megerősítették a szülői beszámolók hitelességét, bizonyítva az eljárás gyakorlati alkalmazhatóságát a nyelvfejlődési diagnosztikában.

Kulcsszavak: nyelvi fejlődés, megkésett nyelvi fejlődés, nyelvi zavar, diagnosztika

1. Bevezetés

1.1. A korai nyelvi fejlődés megismerésének jelentősége

A gyermekek első két-három életévének fejlődési üteme és minősége jelentős hatással van egész életük alakulására. Szinte nincs még egy olyan életszakasz, amelyben ilyen gyors ütemű változások történnének. Mindezek alapjaiban határozzák meg a személyiség fejlődését, későbbi sikerességét. Ha ekkor valamilyen elmaradás tapasztalható, az hatással van a gyermek későbbi fejlődésére, az elsődleges problémára másodlagos, majd harmadlagos zavarok épülnek rá. Ebben az életszakaszban – az

érintettség mértékétől függően – a folyamat még jelentős mértékben vagy akár teljességgel kiegyensúlyozható, illetve visszafordítható.

A nemzetközi gyakorlatban a hatvanas években kezdtek el foglalkozni a különféle fejlődési elmaradásokkal küzdő gyermekek korai terápiájával. Több korai szűrő- és diagnosztikus eljárást dolgoztak ki, valamint ezzel párhuzamosan multidiszciplináris szempontokat érvényesítő munkacsoportok alakultak. Tevékenységükre kezdetben a *korai terápia* kifejezést alkalmazták. A későbbiek folyamán ezt a szervezett tevékenységet *korai intervenciónak* nevezték el.

Magyarországon a korai terápiák a hetvenes években jelentek meg és terjedtek el a gyógypedagógia minden területén. A logopédiai gyakorlatban is egyre nagyobb teret hódít a minél korábbi életkorban elkezdett terápia, a minél korábbi beavatkozás, sorra alakulnak meg a korai fejlesztő központok. A logopédia szakterületén a koragyermekkorban elkezdett terápiák széles skálája megtalálható, az egyik ilyen legkidolgozottabb szakmaközi munka az ajak- és szájpadhasadékos gyermekek korai ellátásában jelenik meg.

Az első életévek a nyelvelsajátításban – a nyelvi közlések megértésében és a szándékok nyelvilag érvényes kivitelezésében – is kitüntetett szerepet játszanak. A folyamatban mutatkozó jelenségek értékelése, a gyermekek közötti különbségek megítélése, az egyéni teljesítmények szokásos-eltérő dimenzióban elhelyezése különösen a logopédiai és fejlődépszichológiai diagnosztika és terápia szempontjából lényeges. A nyelvfajróldési elmaradások jelentős része ugyanis nem olyan deficit, amely külső segítség nélkül behozható. Különösen jelentős ebből a szempontból a szakirodalomban SLI-nak (Specific Language Impairment 'specifikus nyelvi zavar') nevezett nyelvfajróldési zavar. A BNO-10 a pszichés fajróldés zavarai (F80–F89) közé helyezi el az SLI-t: a *specifikus beszéd-nyelvfajróldési zavarok (F80)* „olyan zavarok, melyekben a nyelvelsajátítás normál folyamatai már a korai életszakaszban zavart szenvednek. A zavar nem tulajdonítható közvetlenül neurológiai vagy beszédszervi anomáliáknak, érzékszervi károsodásnak, mentális retardációnak vagy környezeti okoknak. A specifikus beszéd-nyelvfajróldési zavarokhoz gyakran társulnak egyéb problémák, így írás- és olvasászavar, a személyközi kapcsolatteremtés zavarai, érzelmi és viselkedészavarok.”

E zavar diagnózisa legkorábban 4 éves korban mondható ki, előjelei azonban már korán, két éves korban felismerhetők. 18 hónaposan ezek a gyermekek még csak néhány szót produkálnak, és a szókinccsrobbanás is elmarad. Ennek alapján a nyelvtan fejlődése is zavarttá válik. A gyermekekre alapvetően jellemző, hogy nem érdeklődnek különösebben a nyelv, a beszéd iránt. Grimm (2006) két éves életkorban, Kauschke (1999) 18 hónapos korban 50 szó meglétét tartja kulcsfontosságúnak. Szerintük ez a minimális szókinccs, amivel ebben az időszakban a gyermekeknek rendelkezniük kell. Amennyiben a produktív szókinccs ennél kevesebb vagy akár jóval kevesebb szóra terjed ki, akkor az már előrejelzi a későbbi nyelvi problémákat. Hasonló felfogást képvisel Rescorla (1989) is, akinek normatív kritériumai szerint megkésített beszédfejróldésűnek ('late talker') számít egy gyerek, ha két évesen még nem birtokol legalább 50 szavas expresszív szókinccset, vagy nem kezdett el többbelemű kombinációkat használni. Eredményei szerint a két évesek 18%-a tartozik ebbe a csoportba. Thal és Bates (1988) részben statisztikai alapon, az expresszív szókinccs tekintetében az életkori csoport alsó tíz százalékába tartozó, többszavas kombinációkat nem használó gyerekeket minősíti késő beszédfejróldésűnek 18 és 29 hónapos kor között.

Az időben történő beavatkozás a gyermeki teljesítmények minél korábbi feltárását követeli meg. Azonban az erőteljesen mutatkozó igény ellenére sincs magyar nyelven olyan diagnosztikai eszköz, amellyel már ebben a korai életszakaszban általánosan és rutinszerűen mérhető lenne a gyermekek lexikai, morfológiai-szintaktikai fejlettsége. Egy efféle eszköz gyorsan felvehető, költséghatékony, de lehetőleg minél objektívabb kell, hogy legyen. Miután kisgyerekek vizsgálatáról van szó, a logopédia hagyományos diagnosztikai módszerei, a beszéd spontán helyzetben való rögzítése és elemzése, illetve a célzott, strukturált tesztek kevésbé alkalmazhatóak. Kétéves kor körüli gyerekek nemigen kooperálnak szakemberekkel, feladathelyzetekbe nem vonhatók be, spontán teljesítményük felmérése túlságosan energiaigényes lenne. Emiatt fejlesztették ki a korai nyelvfejlődési diagnosztikában a szülői kérdőíveket. Ez a módszer – amely legtöbbször anyai beszámolókra támaszkodik, és szisztematikus kérdések mentén zajlik – elsősorban a gyermeki megértés és megnyilatkozások megismerésére irányuló adatgyűjtés. Objektivitásának és hitelességének a záloga a részletekben rejlik. Figyelembe kell venni, hogy nem várható el alapos fejlődés-lélektani és lingvisztikai tudás a szülőktől (gondozóktól), nem említve az emlékezet korlátait, illetve a természetes szülői elfoglaltságot. Tanulmányunkban egy ilyen eljárás, az Egyesült Államokban kidolgozott szülői kérdőív magyarországi változatát és az adaptáció jelenlegi állását mutatjuk be.

1.2. A MacArthur-Bates Communicative Development Inventory (CDI) és magyar változata

A CDI szülői (pontosabban a szülő vagy más kompetens felnőtt) megkérdezésén alapuló korai nyelvi diagnosztikai eszköz. Az eredeti, amerikai változat kidolgozói Larry Fenson és munkatársai: Philip S. Dale, J. Stephen Reznick, Donna Thal, Elizabeth Bates, Jeffrey P. Hartung, Steve Pethick és Judy S. Reilly. A CDI-t kidolgozó kutatók célja az volt, hogy olyan megbízható kérdőívet hozzanak létre, amelynek segítségével információt lehet kapni egy kisgyermek kommunikációs-nyelvi fejlettségéről az első nonverbális megnyilatkozásoktól a nyelvtan használatának kezdetéig. A teszt kézikönyvében (FENSON és mtsai 1993) foglaltak szerint a CDI alkalmas arra, hogy

- kereszt-, illetve hosszmetzeti adatgyűjtést végezzünk tipikus fejlődésű 8–30 hónapos korú vagy ennél idősebb, fejlődési zavarokat mutató gyerekek körében,
- ezen belül a szókincs, a nyelvtani morféimák elsajátítását és bizonyos hibázásokat vizsgáljunk,
- megállapítsuk, hogy egy adott gyermek veszélyeztetett-e a nyelvfejlődési zavar szempontjából,
- amennyiben nyelvi fejlesztésre van szüksége, milyen szinten érdemes kezdeni a munkát,
- felmérjük a nyelvi fejlesztés eredményességét,
- kutatások számára kiszűrjük, illetve kiválasszuk a különböző nyelvi szinten levő gyerekeket, és megvizsgáljuk a nyelvfejlődést befolyásoló különböző tényezők hatását is.

A kérdőívet a 8–30 hónapos korosztály számára tervezték. Mivel ebben az időszakban a gyermek kommunikációja, nyelvhasználata rendkívül gyorsan fejlődik (változik), két kérdőívet készítettek: a 8–16 hónapos kisebb, és a 16–30 hónapos nagyobb gyermekek megismerése számára. A kérdőívek standardizálása, az amerikai norma felállítása 1993-

ban fejeződött be. A CDI hivatalos honlapján (<http://www.sci.sdsu.edu/cdi/>) megtalálhatók az amerikai norma adatai, ugyanitt látható a csaknem 40, különböző nyelvű adaptáció listája. Az egyes nyelvterületeken a CDI-t különféle elnevezésekkel illették, pl. ACIDI (Austrian CDI), ELFRA-1 és 2 (Elternfragebogen – Deutschland), a magyar változat neve Kommunikatív Fejlődési Adattár, mozaikszóval KOFA. A magyar nyelvre való átültetést L. Nabors Oláh (University of Pennsylvania), Kas Bence és Lórik József végezte el.

A magyar változat elkészítésekor elsősorban az amerikai-magyar kulturális különbségekre, illetve az angol és magyar nyelv strukturális eltéréseire kellett tekintettel lenni. Kulturális különbség, például a gyermekek játékszereiben, a környezet tárgyaiban vagy étkezési szokásaiban (ételnevek) jelentkezik. A nyelvi eltérések a magyar nyelv agglutináló jellegéből fakadnak. Például a viszonyítást nyelvünk nem előjárószókkal, hanem toldalékokkal oldja meg (bár hozzájuk nagyban hasonlít a magyar névutórendszer, és ezt is be kellett illesztenünk a kérdőívbe), jellegzetessége a toldalékváltozatok szótóhoz illeszkedése, ezért a leggyakoribb és korán megjelenő toldalékrendszert kellett felvennünk. A magyarban a szótóváltozatoknak – bár sajátos rendszerességet mutatnak, de nem olyan kiterjedtek – más jellegzetességeik vannak: elsősorban a toldalékoktól függenek, megjelenésükben sajátos morfológiai szabályok érvényesülnek.

A KOFA felépítése (megegyezően az eredetivel) a következő. A 8–16 hónapos gyermekek nyelvi fejlettségét feltárni hivatott kérdőív, a Hungarian Communicative Development Inventory (HCIDI) – Words and Gestures (Kommunikatív Fejlődési Adattár – Szavak és Gesztusok címet viseli. Segítségével információt kaphatunk a gyermek által megértett mondatokról, a megértett és produkált szavakról, továbbá a nyelvvelsajátítás kezdetén rendkívül fontos nem verbális megnyilatkozásokról, gesztusokról. A feldolgozáshoz szükséges adatok kitöltése után (a gyermek neve, születési ideje, a kitöltés dátuma, lakóhelye, a kitöltő személy státusa) a kérdésekre válaszoló az egyes részterületekhez tartozó útmutatásnak megfelelően bejelöli a gyermekre érvényes megállapítást. A megállapítások a következők lehetnek: *igen – nem; megérti; soha – néha – gyakran; megérti – megérti és mondja; még nem – néha – gyakran; igen – nem*. Egyes kérdéseknél a gyermektől hallott megnyilatkozás beírására van szükség. A kérdőív terjedelme 9 oldal.

A 16–30 hónapos gyermekek nyelvi fejlettségét feltáró kérdőív elnevezése: *Hungarian Communicative Development Inventory (HCIDI). Words and Sentences. Kommunikatív Fejlődési Adattár (KOFA). Szavak és Mondatok (16–30 hónapos korig)*. A kérdőív a gyermek lexikai és morfológiai-szintaktikai fejlettségét térképezi fel. Mivel a gyermekek beszédértése ebben az időszakban robbanásszerűen fejlődik, lehetetlen azt kérni, hogy jelöljék meg vagy sorolják fel azokat a szavakat, amelyeket a gyermek ért; ezért ez a kérdőív csak a gyermeki produkciókról kér információkat. A kitöltő feladata megegyezik a fiatalabb korosztály számára készült kérdőívével. Választípusok: A szókincsrésznél a kitöltő a szavak mellett *x*-szel jelöli, hogy hallotta-e a szót a gyermektől. Nemcsak a szó felnőttnyelvi formájánál érvényes a jel, hanem a gyermeknyelvi alakoknál is. Például: ha az *autó* helyett *ótó*-t vagy *tütü*-t mond a gyermek, az is meglévő lexikai elemnek számít, vagyis az a lényeges, hogy *a gyermeki hangsornak van-e referenciája*. Az első rész *B*, valamint a második *A* és *B* listájánál a válasz: *még nem – néha – gyakran* lehet; a többinél pedig, akárcsak a szavaknál, *x*-szel válaszol a kitöltő.

A két kérdőív kategórianevei (szekciónevei) nem nyelvtudományi megnevezések, hanem olyan összefoglaló megjelölések, amelyek egy-egy szócsoportot a laikusok (szülők, gondozók) számára is érthetően neveznek meg. Nem lehet ugyanis elvárni, hogy a nem nyelvész kitöltők tisztában legyenek pl. a *batározószók* különböző fajtáinak elnevezésével, hogy tudniillik, pl. a hagyományos grammatikák szerint (amelyet esetleg tanultak, de amelyekről a lingvisztika különböző táboraiba tartozók sem vélekednek azonosan) vannak valóságos (pl. hátul, kint, most) és névmási (pl. itt, erre, valahol) határozószók. De ez érvényes a *szóvégződések* csoportjára is: nem kell tudniuk a helyes döntéshez a kitöltőknek arról, hogy a magyarban ragokról, jelekről és képzőkről beszélnek a nyelvészek. Lényegesebb, hogy figyelmük a szavak végére irányuljon. Az is mellékes, hogy tudják-e vagy sem: a beszédben előforduló szavak töveket és toldalékokat (tő- és toldalékváltozatokat, -morfémákat) tartalmaznak. De fontos, hogy felismerjék, a megfigyelt gyermek a rendhagyó töveknél alkalmazza-e a megfelelő tőváltozatokat, pl. a *ló* többes száma *ló-k* vagy *lov-ak*.

1.3. Távlati célok a KOFA-val

Miután a KOFA – ahogy azt az előző pont elején kifejtettük – igen sok lehetőséget adó eljárás, a magyar adaptációnak is több távlati célja van. Egyrészt kutatási célból tervezünk egyes korcsoportokban kersztmetszeti, majd a teljes vizsgálható életkori spektrumot felölelő longitudinális adatgyűjtést. Ennek során reményeink szerint új, empirikusan jobban megalapozott adatokkal bővíthet tudásunk a magyar nyelv anyanyelvként való elsajátításáról. A jelenleg rendelkezésre álló ismeretek mind esettanulmányokból származnak, (pl. KENYERES 1926, S. MEGGYES 1971, LENGYEL 1981), így általánosításokra kevésbé adnak lehetőséget. A KOFA-val nagy mintán végzett majdani adatgyűjtés pontos képet adhat majd a nyelvelsajátítás mennyiségi vonatkozásairól, így az egyes szócsoportok, kategóriák, a nyelvtani morféma, toldalékok elsajátításáról, a szókombinációk és a mondatok megjelenéséről, Megismerhetők lesznek a tipikus fejlődési pályák az elért nyelvi mérföldkövek idői és egymáshoz való viszonyai is. Mindezek az eredmények azonban azon túl, hogy hozzájárulhatnak a nyelvelsajátítás folyamatainak nyelvközi összevetéséhez és általános elméletéhez, fontos adatbázist is képezhetnek majd a nyelvfejlődési elmaradások szűréséhez. Egy adott gyermek nyelvi fejlettségének, esetleges elmaradásának a mértéke ugyanis csak nagyobb mintán végzett normatív adatgyűjtés eredményéhez viszonyítva állapítható meg. Ahogy a bevezetőben kifejtettük, a nyelvi elmaradások korai szűrése sürgető feladata a hazai logopédiának. Ebben játszhat fontos szerepet egy megfelelő normákkal rendelkező szülői kérdőív, amellyel a kommunikációs zavarok korai szűrése könnyen és hatékonyan tehető általánossá akár a védőnői, akár a házi orvosi hálózatban.

Miután azonban az eljárás közvetett módon mér, a neki szánt tudományos és klinikai szerepet csak akkor töltheti be, ha igazolható a validitása (concurrent validity), azaz, ha bizonyíthatóan a gyerekek valóságos nyelvi szintjét méri. Ennek érdekében a magyar KOFA-val két érvényességi vizsgálatot végeztünk, a továbbiakban ezeket mutatjuk be.

1.4. A validitási vizsgálat céljai és hipotézisei

Az eredeti CDI szókinccsfelmérő részeinek validitása igazolt: Dale (1991) 20, illetve 24 kétéves gyereket vizsgálva vetette össze a CDI-adatokat a sztenderd Preschool

Language Scale (PLS), illetve a Expressive One Word Picture Vocabulary Test (EOWPVT) szókinccstesztben mért teljesítménnyel. Előbbi esetében 0,61, utóbbinál 0,73-as korrelációt mutatott ki, ami alapján az Egyesült Államokban a CDI-t érvényes eszköznek tekintik.

Vizsgálataink célja tehát az volt, hogy felbecsüljük a gyerekek nyelvi fejlettségére vonatkozó szülői válaszok érvényességét, azaz megállapítsuk, alkalmas-e a KOFA jelen formájában a korai nyelvi fejlődés egyes szintjeinek vizsgálatára. A két érvényességi vizsgálat során egyazon nyelvi területre vonatkozó szülői válaszokat vetettünk össze a résztvevő gyerekek kiváltott teljesítményével.

Előzetes várakozásaink szerint a laikus szülők konkrét jelentésű szavak esetében a valóságnak megfelelően adnak számot gyerekük nyelvtudásáról¹. A KOFA szókinccslistája túlnyomórészt konkrétan minősíthető jelentésű szavakat tartalmaz, ezek a szülőben epizodikus emlékeket idéznek elő, olyan jól azonosítható helyzeteket, amelyekben gyerekük használta az adott szót. A *tigris* szó használatakor például – főként a kisebbeknél – nagy valószínűséggel jelen lehetett egy tigris vagy annak valamilyen reprezentációja (kép, film), ami közvetlen, eseményhez kötődő emlékeket hív elő a szülőben. Ennél alacsonyabb megbízhatóságot várhatunk a szülőktől a helyviszonyokat jelölő ragok és névutók gyermeki használatának megítélésekor. E morfémák ugyanis egyrészt szemantikailag elvontabb viszonyokat jelölnek, másrészt jóval gyakrabban fordulnak elő, így kevésbé idézhetnek fel jól azonosítható, specifikus élethelyzeteket. A kérdőívben szereplő példákkal (*-ban/-ben: szobában, vízben*) mindazonáltal megkíséreltük a ragok legtipikusabb előfordulásait szemléltetni.

Hipotéziseink ezek után a következők voltak: (i) a szavak használatára vonatkozó szülői ítéletek erősen korrelálnak a kiváltott gyermeki teljesítménnyel; (ii) a ragok és névutók használatára vonatkozó szülői ítéletek a szavakénál alacsonyabb mértékben, de korrelálnak a kiváltott gyermeki teljesítménnyel; (iii) a gyerek nyelvi fejlettsége befolyásolja a szülői megítélést, a kevesebb szót, ragot, névutót használó gyerekek szüleinek válaszai jobban egyeznek a kiváltott gyermeki teljesítménnyel.

2. A vizsgálat körülményei

2.1. Résztvevők

A KOFA szókinccset, illetve rag- és névutóhasználatot felmérő részeinek érvényességi próbáját két külön gyerekcsoportban végeztük el. A szókinccscsoport (SZ) 50 fő, a rag-névutó-csoport (RN) 27 fő 16–30 hónapos kor közötti gyerekből állt, demográfiai adataikat az 1. táblázat összegzi. Amint látható, a két csoport összetétele némileg eltér: bár mindkét csoportban többségben vannak a városlakók, a RN-csoportban jóval kevesebb a felsőfokú végzettségű vagy legalább érettségizett anya, mint a SZ-csoportban.

2.2. Eljárás

A szülői válaszok érvényességét mindkét csoportban kiváltott produkciós vizsgálattal ellenőriztük, amelyre a KOFA szülői kitöltését megelőző vagy követő egy hetes

1 A konkrét-absztrakt elkülönítésről a szójelentés pszicholingvisztikájában ld. Pléh, Lukács és Kas (2008)

Csoport		SZ (n=50)	RN (n=27)
Életkor (átlag, szórás)		24,2 hó (4,2)	24,4 hó (2,8)
Nem (n, %-os arány)	fiú	29 (58%)	16 (59%)
	lány	21 (42%)	11 (41%)
Lakóhely (n, %-os arány)	Budapest	17 (34%)	0 (0%)
	város	13 (26%)	17 (63%)
	falu	20 (40%)	10 (37%)
Anyai iskolázottság	felsőfokú	25 (50%)	5 (13%)
	érettségi	21 (42%)	9 (33%)
	szakmunkásképző	1 (2%)	12 (39%)
	8 általános	2 (4%)	0 (0%)

1. táblázat: A szókincs- (SZ) és a rag- és névutó-használati (RN) vizsgálat gyerekcsoportjainak demográfiai adatai²

időszakban került sor, a legtöbb esetben a szülő vagy a bölcsődei gondozónő jelenlétében, akik azonban nem befolyásolták a gyermeki választást. A szókincs esetében természetesen nem vállalkoztunk a KOFA teljes, 805 elemű szólistájának kiváltására, csak egy vizuálisan jól megjeleníthető szócsoporthoz, az állatneveket kérdeztük ki a gyerekektől képmegnevezéses feladatban. A 43 állatnév a következő volt: *állat, kakas, oroszlán, bagoly, kecske, őzike, bárány, krokodil, paci, béka, kutya, pingvin, boci, lepke, póni, bogár, liba, pulyka, cica, ló, szamár, csacsi, macska, szarvas, csirke, madár, tehén, egér, majom, teknős, elefánt, malac, tigris, farkas, medve, tyúk, bal, mókus, zebra, hangya, nyuszi, zsiráf, kacska*. Az eljárás során a vizsgálatvezető képeket mutatott a gyerekeknek, akiknek a „Mi ez?” kérdésre válaszolva meg kellett nevezniük a látott állatokat. A ragok és névutók esetében szintén le kellett szűkíteniük a vizsgálatot néhány viszonylag könnyen kiváltható morfémára, melyeket a 2. táblázat mutat.

Morfématípus		Irány	Forrás (Honnan?)	Hely (Hol?)	Cél (Hova?)
Ragok	- tartály típusú		-ból/-ből	-ban/-ben	-ba/-be
	- felszín típusú		-ról/-ről	-(o, e, ő)n	-ra/-re
Névutók			—	alatt	alá
			—	mögött	mögé

2. táblázat: A validitási próbában vizsgált ragok és névutók

² Az RN-csoport szülővégeztettség-adatainál a százalékos arányok azért nem adnak ki 100%-ot, mert két szülőből nem kaptunk ilyen adatot.

Módszerként a PPL nyelvfeljedési szűrővizsgálat (Pléh, Palotás és Lórik 2002) névutóhasználatra irányuló első feladatának adaptált változatát használtuk. A vizsgálatvezető egy játékbútorokkal berendezett szobában mozgatott egy kis plüssnyulat, aki egy előre lefektetett forgatókönyv szerint „elbújt” a bútorok között, pl. a szekrénybe, az asztal alá. A vizsgált gyerek feladata az volt, hogy a kis nyúl mamájának – amelyet a kezében tartott – a vizsgálatvezető kérdésére válaszolva elmondja, hogy hova bújt, éppen hol van, illetve honnan kukucskál a kis nyúl. Minden választ legfeljebb háromszor próbáltunk meg kiváltani, a vizsgálat pontos forgatókönyvét az 1. függelék tartalmazza. A feladatban minden rag több morfofonológiai formában szerepelt (elülső és hátulsó magánhangzós változatok, pl. *szekrénybe, ágyba*), az értékeléskor azonban nem választottuk szét ezeket, bármelyik allomorf kiválthatósága esetében a ragmorfémát (pl. a *-ba/-be* ragot) ismertnek tekintettük.

3. Eredmények

3.1. A gyermeki szókincs szülői megítélése

A szülők a kérdőívben átlagosan 18,8 szót (SD=13,2) jelöltek meg, míg a gyerekek a képmegnevezésben átlagosan 18,7 szót (SD=13) használtak. A szülők által a KOFA-ban jelölt és a gyermek által a vizsgálatban használt állatnevek száma (az egyes állatnevekre vonatkozó ítéletek helyességére való tekintet nélkül) a Pearson-korreláció alapján 0,998 ($p < 0,001$) szinten együtt jár. Az egyes állatnevek túlnyomó többségénél a gyermeki használat és a szülői megítélés (KOFA) közti korreláció 0,880 és 1 ($p < 0,001$) közé esik, amint azt a 3. táblázat mutatja.

<i>állat</i>	0,948***	<i>farkas</i>	1,000***	<i>macska</i>	1,000***	<i>poni</i>	0,937***
<i>bagoly</i>	1,000***	<i>hal</i>	1,000***	<i>madár</i>	0,960***	<i>pulyka</i>	0,363**
<i>bárány</i>	1,000***	<i>hangya</i>	0,919***	<i>majom</i>	1,000***	<i>szamár</i>	1,000***
<i>béka</i>	1,000***	<i>kacsa</i>	1,000***	<i>malac</i>	0,959***	<i>szarvas</i>	1,000***
<i>boci</i>	1,000***	<i>kakas</i>	0,958***	<i>medve</i>	1,000***	<i>tehén</i>	1,000***
<i>bogár</i>	1,000***	<i>kecske</i>	0,957***	<i>mokus</i>	0,958***	<i>teknős</i>	1,000***
<i>cica</i>	1,000***	<i>krokodil</i>	0,917***	<i>nyuszi</i>	0,961***	<i>tigris</i>	1,000***
<i>csacsi</i>	1,000***	<i>kutya</i>	0,941***	<i>oroszlán</i>	1,000***	<i>tyúk</i>	1,000***
<i>csirke</i>	1,000***	<i>lepke</i>	0,880***	<i>őzike</i>	1,000***	<i>zebra</i>	0,911***
<i>egér</i>	1,000***	<i>liba</i>	0,957***	<i>páci</i>	0,960***	<i>zsiráf</i>	0,923***
<i>elefánt</i>	1,000***	<i>ló</i>	1,000***	<i>pingvin</i>	1,000***		

3. táblázat: Az állatnevek kiváltott gyermeki használata és a szülők KOFA-beli jelöléseinek korrelációi állatnevenként (**: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$)

Ami a szülői becslés és a gyermeki teljesítmény eltéréseit illeti, 15 szülő becsülte túl, és 8 szülő becsülte alul gyermeke állatnévtudását, az eltérés azonban mindössze átlagosan 1,13 (SD=0,13), illetve 1,37 (SD=0,56) szó. Az eltérések elsősorban azoknál a gyermekeknél jelentek meg, ahol az aktív szókincs nagyobb méretű. A szülők által túl- vagy

alulbecsült gyermekek³ (n=23) állatnévszókincse a KOFA alapján átlagosan 25,3 szó (SD=12,6), a képmegnevezéses feladatban átlagosan 25,1 szó (SD=12,2), míg a pontosan válaszoló szülők gyerekeié (n=27) a KOFA alapján átlagosan 13,3 szó (SD=14,6), a képmegnevezéses feladatban átlagosan 13,3 szó (SD=14,6). Az eltérése, illetve pontosan becsülő szülők gyerekeinek átlagos szókincse közti különbség a független mintás t-teszt szerint mindkét esetben szignifikáns, a KOFA alapján $t(48)=3,088$ ($p<0,01$), a képmegnevezési feladat alapján $t(48)=3,065$ ($p<0,001$). A kisebb szókincsű gyerekek szóhasználatát tehát a szülők pontosabban mérik fel. Árnyalja a képet a *pulyka*, az egyetlen szó, amelynél a gyermeki használat és a szülői megítélés jelentősebben eltért. Kép alapján a vizsgált csoportban mindössze 2 gyerek tudta megnevezni, ezzel szemben 12 szülő jelölte be a KOFA-ban, hogy gyerekük használja. Az eltérés lehetséges magyarázata, hogy a gyerekek a pulykahús megnevezésére, esetleg mondókákban használják ezt a szót, magát a madarat azonban képről nem ismerik fel. Miután ez a szó nem szerepel az elsőként elsajátított állatnevek között, a szülők „tévedése” inkább a nagyobb szókincsű gyerekeknél fordul elő, így ez – legalábbis részben – okozhatja a nagyobb szókincsű gyerekek szüleinek nagyobb hibarányát. Mindent egybevetve azonban a szülők igen reálisan ítélték meg ebben a kategóriában gyermekük szókincsét. A korrelációs értékek az eredeti amerikai teszt validitási adatainál is magasabbak (ld. fent), amit a kiválasztott szókincsbeli szegmens sajátosságai – ti. az állatnévszókincs viszonylag könnyű megítélhetősége és tesztelhetősége a gyerekeknél – indokolnak.

3.2. A gyermeki rag- és névutóhasználat szülői megítélése

A szülők a kérdőívben a vizsgált 10 nyelvtani morféma (rag és névutó) közül átlagosan 3,48 morfémát (SD=3,5) jelöltek meg, míg a gyerekek a vizsgálati helyzetben átlagosan 2,18 morfémát (SD=2,61) használtak. A szülők által a KOFA-ban jelölt és a gyermek által a vizsgálatban használt nyelvtani morfémák száma (az egyes morfémákra vonatkozó ítéletek helyességére való tekintet nélkül) a Pearson-korreláció alapján 0,849 ($p<0,001$) szinten együtt jár. Az egyes ragok és névutók esetében a gyermeki használat és a szülői megítélés (KOFA) közti korreláció viszonylag nagy variabilitást mutat (4. táblázat). Ez paradox módon azt jelenti, hogy bár a szülők nem minden esetben képesek az egyes nyelvtani morfémák használatát pontosan megítélni, ítéleteik számszerű összege erősen korrelál a gyerekek által ténylegesen használt morfémák számával (a vizsgált elemek körében).

A nyelvtani morfémák kategóriáit külön vizsgálva elmondható, hogy a ragok esetében viszonylag szoros és szignifikáns az együttjárás a gyermeki használat és a szülői ítéletek között, míg a névutók esetében ez nincs így; a négy névutó közül három esetében (*mögött*, *mögé*, *alatt*) nincs jelentős korreláció. Ennek a nem várt különbségnek a KOFA ragokra és névutókra vonatkozó eltérő kérdésfeltevése lehet az oka. Míg a raghasználatra a fentebb kifejtett adaptációs problémák miatt részletesebb instrukcióval és példaanyaggal kérdezzünk, addig a névutók a szókincslista egyik szekciójában foglalnak helyet, az állatnevekhez hasonlóan izoláltan, konkrét használatra

3 Akiknek a szülei a gyerek által megnevezettnél több vagy kevesebb állatnevet jelölt be a KOFA-ban, az egyes állatnevekre vonatkozó egyezésre való tekintet nélkül (ezt a magas állatonkénti korrelációk engedik meg).

Morféma	Pearson-féle korreláció (szig.)
<i>-ba/-be</i>	0,54***
<i>-ban/ben</i>	0,69***
<i>-ból/-ből</i>	0,51**
<i>-ra/-re</i>	0,86***
<i>-on/-en/-ön</i>	0,79***
<i>-ról/-ről</i>	0,62***
<i>mögé</i>	0,37 (n.sz.)
<i>alá</i>	0,59***
<i>mögött</i>	-0,07 (n.sz.)
<i>alatt</i>	0,15 (n.sz.)

4. táblázat: Ragok és névutók kiváltott gyermeki használata és a szülők KOFA-beli jelöléseinek korrelációi morfémanként (**: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$)

vonatkozó példa nélkül kell megítélni gyermeki használatukat. Miután azonban jelentésük a ragokhoz hasonlóan elvont, előfordulásuk nem specifikus helyzetekhez kötött, a szülőknek nehézségeik lehetnek a névutó-használati helyzetek felidézésében.

Ami a szülői becslések pontosságát és a gyermeki teljesítmény színvonalát illeti, a szülők ítéletei 12 gyereknél (a minta 44%-ában) teljes mértékben megegyeztek a kiváltott produkciós vizsgálat eredményével⁴. E gyerekek közül 11 – azaz egy kivételével mind – még nem használta a vizsgált ragok és névutók egyikét sem. A szülői becslések tehát elsősorban azoknál a gyermekeknél mutatnak eltérést, akik nyelvtanilag fejlettebbek. Ezt támasztja alá a statisztikai elemzés is: a szülők által túl- vagy alulbecsült gyermekek⁵ (n=14) a vizsgált 10 nyelvtani morféma közül a KOFA alapján átlagosan 5,9 morfémat (SD=3,4), a bújócskajátékban átlagosan 3,4 morfémat (SD=3) használtak, míg a pontosan válaszoló szülők gyerekei (n=13) a KOFA alapján átlagosan 0,84 morfémat (SD=2,15), a bújócskajátékban átlagosan 0,84 morfémat (SD=2,15). Az eltérően, illetve pontosan becsülő szülők gyerekeinek nyelvtaniforméma-használati átlagai közti különbség a független mintás t-teszt szerint mindkét esetben szignifikáns, a KOFA alapján $t(25)=4,590$ ($p < 0,001$), a képmegnevezési feladat alapján $t(25)=2,548$ ($p < 0,05$). Pontosabbak tehát a szülők a nyelvtani morfématokat még nem, vagy kevéssé használó gyermekek teljesítményének megítélésében.

4 Egy további gyereknél fordult elő a szülői jelzés és a gyermek által használt morféma közötti véletlen számbeli egyezés (4 db), az egyes morfémaakra való ítéletek nagyfokú pontatlansága mellett (mindössze egy egyezés).

5 Akiknek a szülei a gyerek által használnál több vagy kevesebb nyelvtani morfémat jelölt be a KOFA-ban, tekintet nélkül az egyes morfémaakra vonatkozó egyezésre.

4. Összegzés

A MacArthur-Bates Kommunikatív Fejlődési Adattár (KOFA) érvényességi vizsgálatai az alábbiakban foglalhatók össze. Hipotézisünknek megfelelően a szavak használatára vonatkozó szülői ítéletek erősen, a ragok és névutók használatára vonatkozó szülői ítéletek ennél alacsonyabb mértékben, de korrelálnak a kiváltott gyermeki teljesítménnyel. A kevesebb szót, ragot, névutót használó – azaz a nyelvileg kevésbé fejlett – gyerekek szüleinek válaszaik jobban egyeznek a kiváltott gyermeki teljesítménnyel, mint a fejlettebbekéi. A kétéves kor körüli gyerekek szülei tehát a KOFA kérdéseire válaszolva pontosan képesek megítélni gyermekeik szókincsének – vagy legalábbis annak konkrét, jól azonosítható referensekhez köthető részének – méretét és összetételét. Mennyiségileg a valóságnak megfelelő képet adnak gyermekeik nyelvtanimorféma-használatáról, továbbá viszonylag pontosan jelölik meg a gyerek által használt ragokat, a névutókkal ellentétben. Ezek az eredmények bár felvetik a KOFA névutó-vizsgálati részének a ragokéhoz hasonló átalakítását, nagyban megerősítik az eljárás érvényességét és nyelvfejlődési szűrőeljárásként való alkalmasságát. Ez utóbbival kapcsolatban kiemeljük azt a tényt, hogy minél alacsonyabb fejlettségi szinten áll egy gyerek, annál pontosabb a szülői megítélés, azaz a nyelvfejlődési késés diagnosztikus kritériumait jelentő minimális szókincs és nyelvtani szint megállapításakor még az átlagosnál is pontosabb szülői válaszokkal számolhatunk. A KOFA tehát alkalmasnak tekinthető a kétéves kor körüli nyelvi fejlettség felmérésére, a nyelvfejlődési elmaradás szűrésére mind a szókincs, mind a morfológia területén. A szintaktikai fejlettséget, a morfológiai hibákat vizsgáló kérdéscsoportok validitási vizsgálata a további kutatások feladata.

Hivatkozások

- BNO-10 zsebkönyv DSM-IV meghatározásokkal (1998): Animula Egyesület, Budapest.
- DALE, P. S. (1991) The validity of a parent report measure of vocabulary and syntax at 24 months. *Journal of Speech and Hearing Sciences* 34, 565–571.
- FENSON, L., DALE, P. S., REZNICK, J. S., THAL, D., BATES, E., HARTUNG, J. P., PETHICK, S. and REILLY, J. S. (1993): *MacArthur Communicative Development Inventories. User's Guide and Technical Manual*. Singular Publishing Group Inc., San Diego, California.
- GRIMM, H. (2006): Sprachentwicklungsdiagnostik im Vorschulalter – Frühes Erkennen statt spätes Erfassen. www.bslg.ch/Jahresberichte/hv2006/Grimm_Diagn.html (letöltés: 2009. február 24.)
- KAUSCHKE, CH. (1999): Früher Wortschatzerwerb im Deutschen: Eine empirische Studie zum Entwicklungsverlauf und zur Komposition des kindlichen Lexikon. In Meibauer, J., Rothweiler, M. (Hrsg.) *Das lexikon in Spacherwerb*. 128–156. A. Franke Verlag, Tübingen und Basel.
- KENYERES E. (é.n.): *A gyermek beszédének fejlődése. Képeskönyvek, gyermekversek és mesék. Idegen nyelvtanulás*. Studium, Budapest.
- LENGYEL ZS. (1981): *A gyermeknyelv*. Gondolat, Budapest.
- PLÉH CS., LUKÁCS Á. és KAS B. (2008) A szótár pszicholingvisztikája. In: Kiefer F. (szerk.) *Strukturális magyar nyelv IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PLÉH CS., PALOTÁS G. és LÓRIK J. (2002) *Nyelvfejlődési szűrővizsgálat (PPL)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RESCORLA, L. (1989) The language development survey: a screening tool for delayed language in toddlers. *Journal of Speech and Hearing Disorders* 54, 587–599.
- S. MEGGYES K. (1971): *Egy kétéves gyermek nyelvi rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

A szerzők köszönetet mondanak a vizsgált gyerekeknek és szüleiknek, az adatgyűjtésben részt vevő kollégáknak, továbbá Damásdi Nórának és Breier Mónikának az adatfeldolgozásban nyújtott munkájukért.

Függelék

KOFA–RAGHASZNÁLAT VALIDITÁSI PRÓBA

gyerek neve:
születési dátum:
vizsg. időpont:

Instrukció: „Nézd csak, mit mutatok neked! Itt vannak a nyuszik, a nyuszimama és a kisnyuszi. És itt vannak a bútorok is, látod? Itt van az asztal, a székek, a szekrény, és az ágy. A nyuszik itt laknak. Most éppen esznek ...” (rövid bevezető játék a nyulakkal)...” És most bújjócskázni fognak! Nálad lesz a nyuszimama, így idebújik hozzád. A kisnyuszi meg elbújik, és a nyuszimama nem látja. Te fogod megmondani neki, hogy hová bújít, meg hogy hol van, meg honnan kukucskál. Kezdhetjük?”

1. HOVÁ?

válasz

Hová bújít a kisnyuszi? (a szekrénybe):
Hová bújít a kisnyuszi? (az ágyba):
Hová mászott a kisnyuszi? (a székre):
Hová mászott a kisnyuszi? (az asztalra):
Hová bújít a kisnyuszi? (a szekrény mögé):
Hová bújít a kisnyuszi? (az asztal alá):

2. HOL?

válasz

Hol van a kisnyuszi? (a szekrényben):
Hol van a kisnyuszi? (az ágyban):
Hol van a kisnyuszi? (a széken):
Hol van a kisnyuszi? (az asztalon):
Hol van a kisnyuszi? (a szekrény mögött):
Hol van a kisnyuszi? (az asztal alatt):

3. HONNAN?

válasz

Honnan kukucskál a kisnyuszi? (a szekrényből):
Honnan kukucskál a kisnyuszi? (az ágyból):
Honnan kukucskál a kisnyuszi? (a székről):
Honnan kukucskál a kisnyuszi? (az asztalról):